Vári Péter – Andor Csaba – Bánfi Ilona – Felvégi Emese – Horváth Zsuzsa – Krolopp Judit – Rózsa Csaba – Szalay Balázs

Felnőtt írásbeliség-vizsgálat

Egy nemzetközi felmérés tapasztalatai

Az itt bemutatandó Nemzetközi Felnőtt Írásbeliség-vizsgálatot az OECD kezdeményezte, és a Kanadai Statisztikai Intézet (Statistics Canada), valamint az ETS (Educational Testing Service / Oktatási Teszt Központ, USA) szervezte. A vizsgálat hazai lebonyolítását az Oktatási Minisztérium felkérésére az Országos Közoktatási Intézet Értékelési és Érettségi Vizsgaközpontja végezte 1997 és 2000 között.

Az eredmények, következtetések alapját a 2000 júniusában napvilágot látott nemzetközi összehasonlító elemzések adják. *(1)* A nemzetközi elemzések értelemszerűen nem térnek ki egy-egy ország sajátosságaira és nem tartalmaznak az egyes országokra kitérő részletes elemzéseket. Az eredmények ismeretében azonban világossá vált, hogy a mélyreható és összetett gondok további, hazai kutatásokat és elemzéseket kívánnak.

Ezek elvégzése a vizsgálatot végző hazai központban jelenleg folyamatban van, s 2001-ben olyan önálló tanulmánykötet összeállítását tervezzük, amely tartalmazni fogja a magyarországi eredmények összehasonlító elemzését a hazai viszonyok és jellegzetességek figyelembevételével (történeti, iskolatörténeti áttekintés, felnőttképzés, oktatásmódszertan, olvasástanítás, szociolingvisztika, munkaerőpiaci helyzet, szociológia stb.), illetve a témához kapcsolódó területek bemutatásával. Jelenlegi tanulmányunk célja tehát elsősorban a vizsgálat bemutatása és a nemzetközi eredmények elsődleges megismertetése.

Eligazodás a szövegtengerben

Az utóbbi évek során a fejlett ipari országokban a gazdasági teljesítmény szempontjából döntő tényezővé vált a felnőtt lakosság írásbeliségi, szövegfeldolgozási képessége (literacy). A rohamosan fejlődő és átalakuló gazdasági tényezők szükségessé teszik az egyes ember számára, hogy magas szintű írásbeliségi képességekkel rendelkezzen, hiszen mind a magánéletben, mind munka közben naponta szükség van nyomtatott szövegek értelmezésére. Így az írásbeliség a gazdasági érvényesüléshez és a mindennapi boldoguláshoz egyaránt elengedhetetlen.

Ám ez a komplex képesség már rég nem definiálható csupán alapvető írás-olvasás képességként, a képességek birtoklásának olyan szintjeként, amelyet a fejlett országokban élő emberek legnagyobb része elér. Napjainkban az írásbeliség elsajátított szintje egyre inkább azon keresztül ragadható meg, hogy a felnőttek hogyan használják az írott információkat a mindennapi életben való eligazodáshoz. A vizsgálat alapfeltevése, hogy a felnőtteknek magasabb szintű írásbeli, szövegfeldolgozási képességekre van szükségük ahhoz, hogy megfelelően helyt álljanak a mindennapi – egyre komplexebbé váló – feladatok megoldásában; azok a munkák, foglalkozások pedig, amelyeknek ellátásához alacsonyabb szintű képességek is elegendőek, fokozatosan eltűnnek a munkaerő-piaci keresletkínálat rendszeréből. Ebből az is következik, hogy a felnőtt lakosság széles tömegeinek

nem megfelelő szintű olvasási és írásbeli képessége a nemzetek gazdasági és társadalmi összetartó erejének gyengüléséhez vezet.

Az írásbeliség állapotának fontosságát felismerve kezdeményezte az OECD e nagyszabású nemzetközi kutatást, amelynek elsődleges célja a fejlett országokban élő felnőtt lakosság írásbeli képességeinek felmérése volt. Emellett természetesen hasonló jelentőséggel bírt a felmérésen belül a teljesítmények összevetése különböző háttértényezőkkel, mint például az iskolai végzettség, a szülők iskolai végzettsége, munkaerő-piaci státusz, a tanfolyamokon, továbbképzéseken való részvétel, továbbá az olvasási és az írással kapcsolatos szokások.

A kutatásban felmérni kívánt képesség az angol „literacy" kifejezéssel jelölt terület, amely a szótári meghatározás szerint írni-olvasni tudást, műveltséget, olvasottságot jelent. A felmérés kapcsán az OECD és a Statistics Canada megfogalmazott egy olyan definíciót, amely kifejezetten a vizsgálat szempontjából értelmezi ezt a kifejezést. Az olvasás-szövegértés, írásbeliség (literacy) tehát: „az egyén azon képessége, hogy megérti és alkalmazni tudja a nyomtatott információkat – mindennapi tevékenysége során: otthon, munkában és a közösségi életben –, hogy elérje céljait, fejlessze tudását és javítsa lehetőségeit". Ennek megfelelően a felmérés az olvasás- és szövegértési képesség gyakorlati alkalmazását helyezte előtérbe, vagyis a vizsgálatban használt tesztben olyan feladatok szerepeltek, amelyekkel az emberek a mindennapi élet különböző területein – a munkahelyen, a családban, a különböző közösségekben – találkozhatnak.

A kommunikációs kultúra fontos mutatója, hogy az emberek által végzett munka milyen mértékben követeli a szóbeli interakciókon túlmenő információ-feldolgozó műveleteket: az olvasást, az írást és a számolást, rajzolást. Egy 1984–86-ban végzet kutatás adatai szerint az aktív dolgozók 31 százalékának a felsorolt kommunikációs műveletek egyiket sem kellett gyakorolnia ahhoz, hogy munkával kapcsolatos feladatait el tudja látni. A kutatók ezt az adatot a gazdaság alacsony műszaki-technikai színvonalával és gyenge szervezettségével magyarázták.

A kutatási modellt kidolgozó szakértők a szöveg-feldolgozási és írásbeli képességeket az alábbi három területen határozták meg:

– prózai típusú szövegek feldolgozásához szükséges képességek: azon képességek összessége, melyek például szerkesztői levelek, tudósítások, versek és szépirodalmi szövegek megértéséhez és a bennük rejlő információ feldolgozásához szükségesek;

– dokumentum típusú szövegek feldolgozásához szükséges képességek: azon képességek összessége, melyek a különböző formátumú szövegekben – jelentkezési lapokban, fizetési kimutatásokban, menetrendekben, térképeken, táblázatokban és grafikonokban – található információk megtalálásához és felhasználáshoz szükségesek;

– kvantitatív típusú szövegek feldolgozásához szükséges képességek: azon képességek összessége, amelyeket egyedi vagy ismétlődő számolási műveletek végzése igényel nyomtatott szövegbe ágyazott számokkal, mint például számlakönyv vezetése, borravaló kiszámolása, megrendelőlap kitöltése vagy a kamatok kiszámítása egy hirdetés alapján.

Ennek megfelelően a felmérés anyagához e három területet lefedő feladatokat dolgoztak ki a szakértők. Természetesen egy-egy szöveg feldolgozásához többféle képesség együttes használatára van szükség, ám a tesztben szereplő feladatok kidolgozásakor arra törekedtek, hogy az egy-egy kategóriába tartozó feladatok jellemzően és döntően az adott képesség felmérésére adjanak lehetőséget. A tesztekben szereplő háromféle feladattípus tehát a következő:

– a prózai szövegekre épülő feladatok azokat a képességeket mérik, amelyek az olyan hagyományosan bekezdésekbe szerkesztett szövegekből nyert információk feldolgozására irányulnak, mint amilyenek például az újságcikkek, brosúrák, kézikönyvek;

– a dokumentum jellegű szövegekkel a különböző nyomtatott dokumentumokból nyert információk megértése vizsgálható, ezek a szövegek rövidítéseket, szakkifejezéseket tartalmaznak, amelyeket ismerni kell a megértéshez – ilyen dokumentumok a térképek, az ábrák, a diagrammok, menetrendek, jelentkezési lapok stb.;

– a kvantitatív jellegű feladatok elsősorban táblázat jellegű szövegek értelmezésére, a matematikai, aritmetikai képességek vizsgálatára irányulnak, például számlakönyvek megoldásához és megrendelési lapok kitöltéséhez szükséges számolási műveletekkel találkozik az egyén.

A feladatok kidolgozásánál fontos szempont volt az is, hogy mind a szöveg, mind az olvasási szituáció valósághű legyen, hogy a vizsgált személyeket a mindennapi életből vett szövegekkel szembesítsék (újságcikkek, térképek, számlák, hirdetések, használati utasítások, diagrammok, táblázatok stb.).

A feladatokat tesztfüzetbe rendezve kapták a megkérdezett személyek. A vizsgálat anyagát a tesztfüzet mellett a már említett háttérkérdőív képezte, amelynek kérdései a teljesítmények elemzéséhez és több szempont szerinti összehasonlításához nyújtottak segítséget.

A feladatok kidolgozása mellett a vizsgálat jellemző sajátossága a teljesítmények szintekre bontása. A IALS vizsgálat eredményeinek elemzéséhez a kutatók a teljesítményeket 500 sztenderdpontos skálára vetítették. Az 500 pontos teljesítményen belül 5 különböző teljesítményszintet határoztak meg.

Az első szinten teljesítők írásbeliség-szintje igen alacsony, nekik például az is nehézséget okozhat, hogy egy gyógyszeres dobozon található útmutatást követve adják be gyermeküknek az aznapi gyógyszeradagot. A második szinten egyszerűen megjelenített, világosan elkülöníthető egységekbe rendezett szövegen kell az egyénnek nem túlságosan komplex műveleteket végrehajtania. Ezen a szinten a válaszadókról feltételezhető, hogy jól működő „túlélési technikákat" fejlesztettek ki hiányosságaik elfedésére, de valószínűleg nagy nehézséget jelent nekik a munkájuk elvégzéséhez szükséges újabb ismeretek elsajátítása. A harmadik szint az, amelyet a mindennapi életben való boldoguláshoz szükséges képességek minimális szintjeként tartanak számon. Ezen a szinten több információforrás párhuzamos feldolgozása, valamint összetett műveletek végrehajtása követelhető meg az egyéntől. A negyedik és ötödik szinten a feleletadóknak magasrendű információfeldolgozási képességekről kell tanúbizonyságot tenniük.

Magyarország részvétele az OECD IALS kutatásban

A Nemzetközi Felnőtt Írásbeliség-vizsgálat több fordulóban zajlott le. Az első fordulóban hét ország (Kanada, Németország, Hollandia, Lengyelország, Svédország, Svájc és az Egyesült Államok) vett részt.

Az 1994-ben indult vizsgálathoz egy évvel később csatlakozott Ausztrália, Belgium, Új-Zéland, Észak-Írország és Nagy-Britannia, ahol azonos szervezeti keretek között, azonos eszközökkel és nemzetközi szabályok szerint szintén elvégezték a felmérést. Majd 1996-ban további országokat kértek fel a részvételre: Chilét, Csehországot, Dániát, Finnországot, Olaszországot, Norvégiát, Szlovéniát, Svájc olasz nyelvű területeit és Magyarországot. Ez a húsz ország a világ teljes nemzeti össztermékének (GDP) több mint 50 százalékát adja.

A kutatás jellege lehetőséget adott a résztvevő országok körének folyamatos bővítésére, hiszen egyrészt a vizsgált terület adatai időben viszonylag lassan változó tényezők, másrészt a felmérések lebonyolítása roppant szigorú szabályok szerint történt, amelyek garantálták, hogy minden résztvevő országban egyformán történjék a vizsgálat. A tesztanyagok összeállítása nemzetközi kooperációban készült, s ez kiegyenlítette a felmerülő kulturális különbségeket. Az itemek statisztikai mutatói egyértelműen alátámasztják a kutatás megbízhatóságát és érvényességét. Ennek köszönhetően az egy-két év különb-

séggel felvett adatok teljes megbízhatósággal elemezhetők, és nemzetközi összehasonlításra is alkalmasak.

A vizsgálatot Magyarországon 5000 fős, véletlenszerűen kiválasztott, településtípus és életkor szerint reprezentatív mintán végeztük el. A nemzetközi előírásoknak megfelelően a megkérdezetteket kiképzett kérdezőbiztosok keresték fel.

Hazai előzmények

A Tömegkommunikációs Kutató Központban 1984–86-ban végeztek egy felmérést *(2)*, amelyben a 18 éven felüli lakosság – nem, kor, iskolázottság és lakóhelytípus szerint – országosan reprezentatív, 1000 fős mintáján vizsgálódtak a különféle kommunikációs módozatokban való részvételről.

A kommunikációs kultúra fontos mutatója, hogy az emberek által végzett munka milyen mértékben követeli a szóbeli interakciókon túlmenő információ-feldolgozó műveleteket: az olvasást, az írást és a számolást, rajzolást. Az 1984–86-ban végzett kutatás adatai szerint az aktív dolgozók 31 százalékának a felsorolt kommunikációs műveletek egyikét sem kellett gyakorolnia ahhoz, hogy munkával kapcsolatos feladatait el tudja látni. A kutatók ezt az adatot a gazdaság alacsony műszaki-technikai színvonalával és gyenge szervezettségével magyarázták. Az olvasáshoz, de különösen az íráshoz és rajzoláshoz képest a számolási műveleteket gyakrabban igényelte a megkérdezettek munkavégző tevékenysége. A kommunikációs viselkedésben az olvasás, írás, számolás hiánya szorosan összefüggött az alacsony iskolai végzettséggel. A felsőfokú végzettségűek munkájának jóval nagyobb százaléka igényelte a szóban forgó műveleteket. Ennek ellenére az egyéb szellemi munkakörökben dolgozók 12 százaléka szerint munkafeladatai soha nem igényelnek olvasást, 27 százaléka szerint nem igényelnek írást, 10 százaléka szerint számolást.

Az eredmények szerint az írásos ügyintézés is sokak számára jelent kommunikációs nehézséget. A kérdezettek fele nyilatkozott úgy, hogy valamilyen űrlap vagy kérdőív szövegét nem értette, és gondjai voltak annak kitöltésével. Az ismertetett adatokat a kutatók az írásbeliséggel kapcsolatos negatív attitűdként összegezték. Az adatok ugyanis egyértelműen azt mutatták, hogy az emberek jelentős hányada a mindennapi élet színterein meglehetősen ritkán vesz papírt és tollat a kezébe, s nagyrészt a szóbeli érintkezést részesíti előnyben. A felmérés szerint 20–25 százalékra becsülhető azok aránya, akik gyakorlatilag nem kerültek szerves kapcsolatba írásos információval. Az írás-olvasás nélküliség szorosan összefügg a szociokulturális helyzettel, ezen belül is elsősorban az iskolázottsággal. Kialakulásában és fennmaradásában azonban emellett szerepet játszanak a kulturális értékorientáció és az életmód tényezői, valamint a munka, a termelés és a társadalomszervezés elmaradt műszaki-technikai színvonala és alacsony követelményrendszere.

Ez a kutatás is megerősítette azt a vélekedést, hogy a modern társadalmakban a munkamegosztásban való részvételhez, a demokratikus állampolgári jogok gyakorlásához, a hatékony érdekérvényesítéshez, általában az érvényesüléshez, a boldoguláshoz az információ-kezelő, információ-feldolgozó készségeknek és jártasságoknak gazdag és kidolgozott készletére van szükség. Aki nem vagy csak korlátozottan rendelkezik ezen információs-kommunikációs készségekkel, óhatatlanul a munkaerőpiac, a kultúra, a jogrendszer szélére szorul. Ráadásul a szociolingvisztika tapasztalatai szerint az információs, kommunikációs hátrányokban (is) megnyilvánuló szociokulturális hiány nemzedékről nemzedékre újratermelődhet és elmélyülhet.

Terestyéni Tamás 1996-ban újra kutatta az írás- és olvasásnélküliség jelenségét. Az 1995–96-ban, azonos mintavételi elvvel és eljárások alapján megismételt kutatás azt mutatta, hogy a 18 éven felüliek jelentős része (körülbelül háromnegyede) egyáltalán semmit vagy csak elvétve olvas. 47 százalékot tesznek ki azok, akik legalább egyféle nyomtatott terméket (napilapot) rendszeresen olvasnak. Magánlevelet egyáltalán nem ír a megkérdezettek 44 százaléka. Egészében minél magasabb az életkor és alacsonyabb az isko-

lai végzettség, annál valószínűbb a magánszférában az olvasásnak és az írásnak a hiánya vagy legalábbis ritkasága. A kérdezettek 44 százaléka a munkavégzése során egyik kommunikációs tevékenységet sem gyakorolja, 26 százalék legalább az egyiket ritkán és 30 százalék legalább az egyiket gyakran. Az olvasás, de még inkább az írás követelményének gyakorisága lényegesen kisebb a számolásénál, a képi és egyéb vizuális információkkal kapcsolatos munkafeladatok előfordulása pedig egészen alacsony a munkafeladatokban. A megismételt kutatás összegzése szerint elmondható, hogy a funkcionális írástudatlanság Magyarországon (is) népes csoportokat veszélyeztető szociokulturális gond, amelynek nyomán mély és valószínűleg egyre növekvő szakadék támad a társadalomnak az információs-kommunikációs változások követelményeihez alkalmazkodni képes, illetve az ezen követelményektől leszakadó része között. Korábbi vizsgálati eredményekkel összevetve ebből az is leszűrhető, hogy az írás-olvasás nélküliség önmagától hosszabb időtávon sem enyhülő, sőt makacsul újratermelődő jelenség. *(3)*

Egy másik kutatás, amelyet 1996-ban az OKI Értékelési és Érettségi Vizsgaközpontjában végeztek *(4)*, a fiatal érettségizett felnőttek (19–29 év), tanárok és munkaadók mintáján vizsgálta azt, milyen gyakorisággal fordulnak elő a megkérdezettek életében a különböző nyelvhasználati tevékenységek (beszéd, beszédértés, olvasás, írás), hogyan vélekednek kommunikációs képességeikről, továbbá mennyire elégedettek azzal, ahogyan szöveget megértenek, írnak, beszélnek vagy mások nyilvános beszédét értik. A vizsgálat egyik eredménye, hogy a szóbeliséget fontosnak tartják a megkérdezettek, esetenként a szóbeliségnek az írásbeli érintkezéshez képest nagyobb szerepet is tulajdonítanak. További fontos eredmény, hogy mind az érettségizettek, mind a tanárok és a munkaadók számára jelentős szellemi mozgástér a nyilvánosság, azaz a hivatalos írásbeliség megfelelő megértése és alkalmazása olyan élethelyzetekben, amelyekben ennek minőségét fontosnak találják (például pályázatok, kérvények írása). A formalizált, intézményesített szövegek megértésének gátjai miatt sérül a nyilvánosság tájékoztató funkciója, azaz a tájékozottság iránti állampolgári igény. Általában nehezen igazodnak el a megkérdezettek az ellentétes nézeteket, álláspontokat kifejező, ütköztető írásbeliségben és szóbeliségben. A nyilvánosság színterein való eligazodás és boldogulás legfőbb akadályát a megkérdezettek saját kompetenciáik hiányosságaiban látják, tehát kritikusan viszonyulnak önmagukhoz. Ez a felismerés a legalább középfokú végzettséggel jellemezhető mintában párosul az oktatásból való részesedés igényével. Úgy fest, hogy a mindennapok feszültségeinek oldásában az egyéni és társas rekreációban fontos tényező a beszélgetés barátokkal, családtagokkal, bár ennek riválisává vált az elektronikus média és a rövid üzenetekre, utasításokra korlátozódó kapcsolattartás gyakorisága. Az érettségizettekről elmondható, hogy az írásbeliségben nagy nehézségekkel küzdenek már a szavak és kifejezések szintjén is, s ez a kompetenciahiány korlátozza a szövegek teljesebb körű megértését és az írásbeliségben való gyakoribb és kezdeményezőbb részvételt egyaránt.

A megismételt kutatás összegzése szerint elmondható, hogy a funkcionális írástudatlanság Magyarországon (is) népes csoportokat veszélyeztető szociokulturális gond, amelynek nyomán mély és valószínûleg egyre növekvõ szakadék támad a társadalomnak az információs-kommunikációs változások követelményeihez alkalmazkodni képes, illetve az ezen követelményektõl leszakadó része között. Korábbi vizsgálati eredményekkel összevetve ebbõl az is leszûrhetõ, hogy az írás-olvasás nélküliség önmagától hosszabb idõtávon sem enyhülõ, sõt makacsul újratermelõdõ jelenség.

A nemzetközi vizsgálat más módszerrel lényegében a teljes munkaképes korú lakosságot vizsgálta, konkrétan a 16 és 65 év közötti korosztályt. Valóban: ha a képzés az ak-

tív életszakasz végéig kitolódhat, akkor fontos tudnunk azt is, hogy az idősebb korosztály tagjai milyen mértékben képesek új információkat – ismereteket, technológiákat stb. – befogadni. Másfelől, mivel nem tantárgyi jellegű tudásról van szó, hanem olyasmiről, amit a magyar vizsgálatok során úgynevezett eszközjellegű tudásként határoztunk meg, akkor egy ilyen felmérés elvégzése nemcsak szükséges, de egyszersmind lehetséges is, hiszen az olvasásértés színvonala – mivel lexikális elemeket a tantárgyi tudással ellentétben csak elenyésző részben tartalmaz – bármely életkorban vizsgálható.

A kutatás mérőeszközei az úgynevezett kritériumorientált tesztekhez álltak közel. Ez azt jelenti, hogy a cél alapvetően nem az volt, hogy különböző országokban élők írásbeliségképességét egyszerűen összehasonlítsák és különböző háttérváltozók szerint analizálják. A kutatók inkább abból indultak ki, hogy a modern társadalom – s azon belül a munka világa – olyan követelményeket támaszt az írásbeliség területén, amelyek mint kritériumok jelennek meg, például egy-egy munkakör betöltésekor. A társadalmi igényeknek persze – részben a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint is – különböző szintjei léteznek; ennek megfelelően a kutatók is több szintet határoztak meg a vizsgálat során. Természetesen egy ilyen kritériumorientált vizsgálatban is lehet nemzetközi s más egyéb összehasonlításokat tenni, ám itt az alapvető kérdés nem az, hogy, mondjuk, a felmérésben részt vevő svédek teljesítménye hány százalékkal haladja meg a magyarok teljesítményét, hanem sokkal inkább az, hogy például a vezetői (értelmiségi) munkakör betöltéséhez szükséges írásbeliségi szintet milyen arányban érték el a svédek s milyen arányban a magyarok.

A vizsgálat eredményei

Az írásbeli teljesítményszintek megoszlása országonként

A *1. ábra* a 16–65 éves lakosság írásbeliség-szintjeit mutatja be nemzetközi összehasonlításban. Az ábrákon az országokat a teszten nyújtott teljesítményátlag sorrendjében helyezték el, mégpedig – ahogyan azt a korábbiakban vázoltuk – a mindennapi életben való boldogulás minimum-szintjeként meghatározott 3-as szinthez viszonyítva. Ezt a teljesítménykategóriát vették tehát viszonyítási alapként, a középvonal alatt a populáció 1-es és 2-es szinten elhelyezkedő csoportja, felette pedig a 3-as, illetve a 4/5-ös szinten lévők csoportja szerepel.

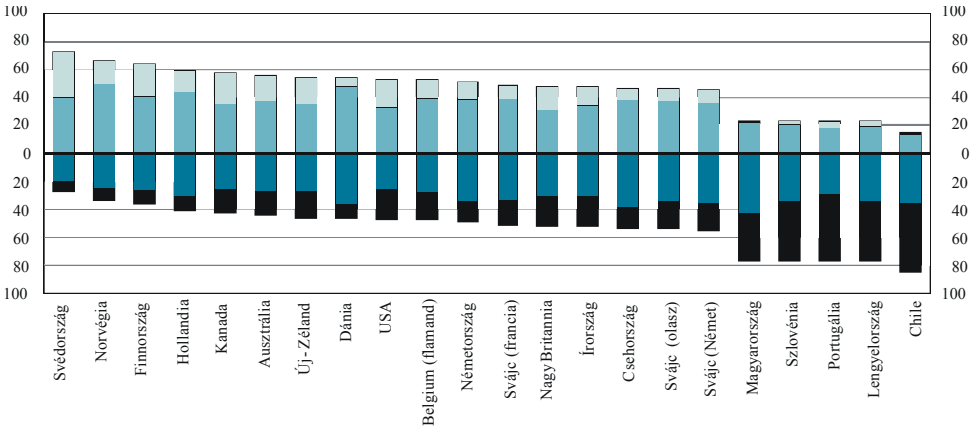

1.1. ábra. Az írásbeliség-szintek megoszlásának összehasonlítása. A 16–65 éves lakosság megoszlása a prózai feladatoknál elért eredmények szerint, 1994–1998. (%)

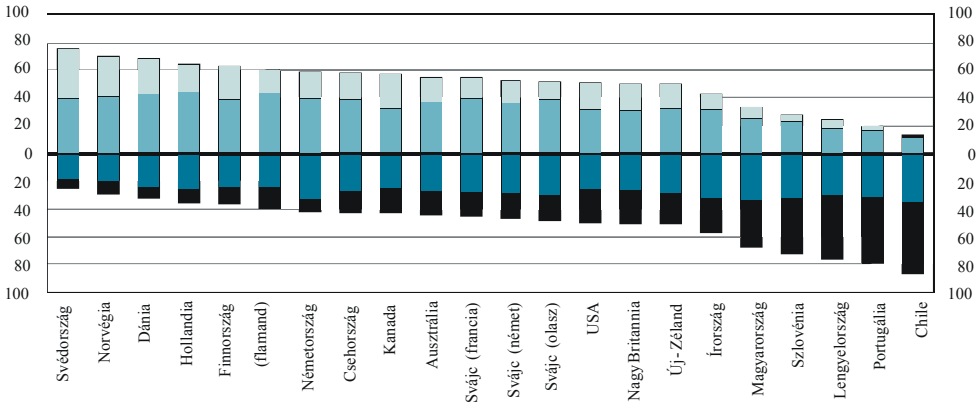

1.2. ábra. Az írásbeliség-szintek megoszlásának összehasonlítása. A 16–65 éves lakosság megoszlása a dokumentum típusú feladatoknál elért eredmények szerint, 1994–1998. (%)

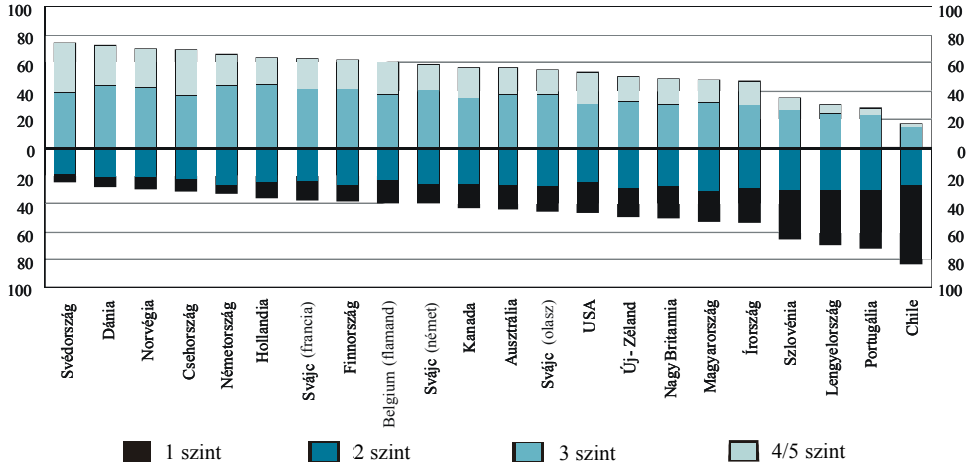

1.3. ábra. Az írásbeliség-szintek megoszlásának összehasonlítása. A 16–65 év közötti lakosság kvantitatív típusú feladatokon nyújtott eredményeinek százalékos megoszlása, 1994–1998. (%)

A vizsgálatban részt vevő országok közül Finnország, Hollandia, Norvégia és Svédország esetében a felnőtt lakosság nagy százaléka (körülbelül 60–70 százalék) található a magasabb szinteken teljesítők csoportjában. Az országok közül (mindhárom feladattípus esetében) Svédország áll az élen, itt található a lakosság legnagyobb arányban a 4/5-ös szinten. A skála másik végén Chile, Lengyelország, Portugália és Szlovénia áll, ahol a lakosság nagy része (körülbelül 60–80 százalék) az alacsony képességszintű csoportba tartozik. Bár az eredmények alapján Magyarország éppen kívül esik ezen a leszakadónak tekinthető csoporton, hazánk esetében is elmondható, hogy – feladattípusonként némileg eltérő arányban ugyan – a lakosság körülbelül 60–80 százaléka az alacsony teljesítményszintek kategóriájában található.

Ez a gyenge eredmény sajnos egyáltalán nem meglepő. Az 1986 óta rendszeresen végzett Monitor-felmérések éppen az olvasás-szövegértés területén mutattak jó tíz éven át teljesítménycsökkenést *(5)*, jóllehet már az első felmérés során felmerült az a hipotézis, hogy a főképp természettudományi területeken nemzetközi viszonylatban is jól teljesítő

magyar diákok az olvasás-szövegértés területén korántsem nyújtanak hasonlóan kimagasló teljesítményt. *(6)*

Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy itt most nem a diákok, hanem gyakorlatilag a felnőtt népesség teljesítményéről van szó. Az eredmények egy lehetséges magyarázatához egy érdekes, más nemzetközi vizsgálatból ismert összefüggésre szeretnénk felhívni a figyelmet.

Egy tanulói teljesítmény-vizsgálat eredményei

A TIMSS Nemzetközi matematikai és természettudományi vizsgálatban *(7)* 1995-ben Magyarország is részt vett. Az ottani eredmények azt mutatták, hogy a magyar tanulók az általános iskola 8. osztályában nyújtják a legjobb teljesítményt, s hozzájuk képest az iskolát elhagyók (a közoktatásból kikerülők) teljesítménye rendkívül alacsony, a nemzetközi átlag alatti.

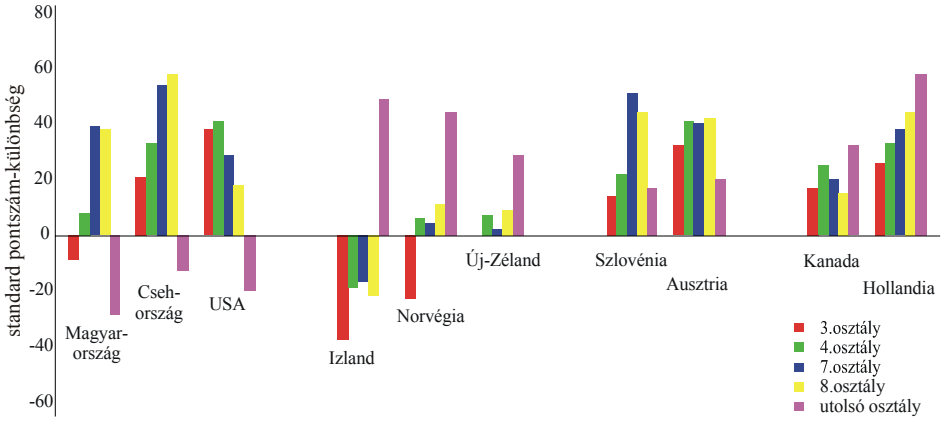

2. ábra. TIMSS természettudományi teljesítmények. Nemzetközi átlagtól való eltérés

A közoktatásból kikerülők gyenge teljesítménye föltehetően nemcsak a tantárgyi teljesítményekben mutatkozik meg, hanem a tudás más területein, így többek között a most vizsgált írásbeliség területén is. Ugyancsak a TIMSS vizsgálatból az is kiderült, hogy bizonyos országokban – köztük két skandináv országban: Norvégiában és Izlandon – folyamatosan javul a tanulók teljesítménye: akik a nemzetközi mezőnyben 4. osztályban még a rangsor végén állnak, 8. osztályra már határozottan előrébb kerülnek, s az iskolát elhagyók produkálják a legjobb eredményt. Bár a jelen vizsgálatban Norvégia mellett más skandináv országok vettek részt, mégis valószínűsíthető, hogy ezekre az országokra az ismeretek folyamatos gyarapítása a jellemző, s hogy ez a folyamat az iskolából való kikerüléssel sem ér véget.

Más, részben hazai, részben nemzetközi vizsgálatok is megerősítik, hogy a magyar oktatás „csúcspontja" a 8. osztály; a tanulók ekkor nyújtják a legjobb teljesítményt, valószínűleg azért, mert hagyományosan a továbbtanulás ekkor dől el, s ezt a tendenciát a 6 és 8 osztályos középiskolák eddig alig befolyásolták. Egy 1991-es IEA Nemzetközi olvasás-vizsgálat megerősítette *(8)*, hogy ez nemcsak a tantárgyi tudás, de az olvasás-szövegértés esetében is így van: míg a negyedik osztályosok a nemzetközi átlag alatt, addig a nyolcadikosok fölötte teljesítettek. A későbbiekben a közoktatást elhagyók rendkívül gyenge teljesítménye nem kis részben azzal magyarázható, hogy körülbelül a felük csak szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végez, ahol a közismereti tárgyakat csak rendkívül alacsony szinten sajátítják el a tanulók.

Visszatérve azonban a IALS-eredményekhez, azt is megállapíthatjuk, hogy az országok nem szerepeltek egyformán a különböző típusú feladatok megoldásában, a három különböző területen eltérő eredményeket találunk. A Cseh Köztársaságban a lakosság többsége prózai szövegek esetében inkább az 1-es és 2-es szinten található, míg a kvantitatív szövegek esetében a legtöbb válaszadó a 3-as és 4/5-ös szinten teljesített. Dániában és Németországban hasonlóak a prózai és kvantitatív szövegeken elért teljesítmények megoszlásai a Cseh Köztársaság adataiéhoz. Ausztráliában és Kanadában – ahol mind a három skálán hasonlóak a teljesítmények – a válaszadók relatíve jobban teljesítenek prózában, mint kvantitatív jellegű szövegeken.

A dokumentum típusú feladatok esetében Magyarország lakosságának körülbelül kétharmada teljesített az 1-es és 2-es szinten, és egyharmada található a 3-as és 4/5-ös szinten. Ezen belül jelentősen magasabb a 3-as szinten teljesítők aránya, míg az összlakosság 8 százaléka található a 4/5-ös szinten. A dokumentum típusú feladatokon tapasztaltakhoz képest rosszabbak az eredmények a próza típusú feladatokon, viszont jobbak a kvantitatív szövegeken.

Írásbeliség-szint és iskolai végzettség összefüggései az IALS-vizsgálatban

Ahogyan azt már korábbi, hazai és nemzetközi felmérések is alátámasztották *(9)*, a különböző tesztelt teljesítmények szoros összefüggésben állnak a megkérdezettek (vagy tanulói tesztek esetében a megkérdezettek szüleinek) iskolai végzettségével. *(10)* A IALS vizsgálat eredményeiből kiderül, hogy egy-egy ország írásbeliség-szintjét szintén nagyban befolyásolja a válaszadók iskolai végzettsége. A résztvevő országok közötti teljesítménykülönbségek egy része a megszerzett iskolai végzettség színvonalától is függhet, hiszen a vizsgálatban szereplők sokban különböznek egymástól e téren.

A *3. ábra* a teljesítmények megoszlását szemlélteti a lakosság iskolai végzettsége szerint. Természetesen egyértelmű összefüggés található a teljesítmények és az iskolai végzettség között, ám ennek jellemzői, mértéke és aránya országonként változó, s ez azt is jelzi, hogy a képességeket több tényező együttes hatása alakítja.

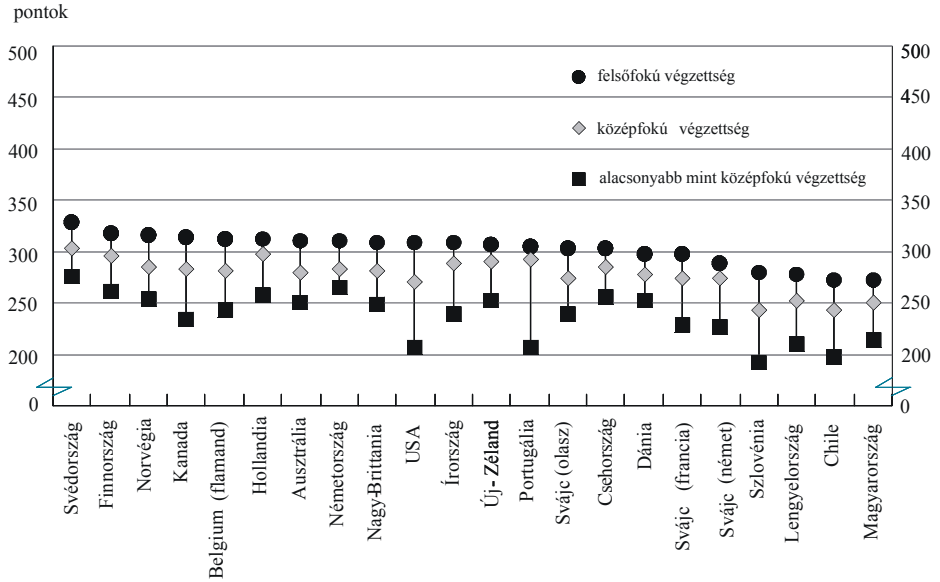

3. ábra. Iskolai végzettség és írásbeliség-szint. Átlageredmények prózai feladatoknál, 0–500 pontig terjedő skálán, az iskolai végzettség sorrendjében, a 16–65 éves lakosság körében, 1994–1998.

A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező felnőttek teljesítménye minden ország esetében magasabb, azonban nagy különbségek találhatóak az országok között abból a szempontból, hogy az egyes iskolafokozatok elvégzésének milyen mértékben van pozitív hatása a teljesítményre. Hollandiában például a középfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkezők teljesítménye között meglehetősen kicsi a különbség, különösen, ha összehasonlítjuk ugyanezt a két csoportot az Egyesült Államok lakosságát vizsgálva. Németországra ezzel szemben az jellemző, hogy minimális különbség van a teljesítmények szempontjából a különböző végzettséggel rendelkezők között.

Magyarországon még a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők teljesítménye is viszonylag alacsony szinten van: a svédországi legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, illetve a közepesen jól teljesítő országok középiskolát végzett lakosságának teljesítményével áll egy szinten. Emellett megfigyelhető az is, hogy a különböző iskolai fokozatok elvégzése a magyar lakosság esetében egyenletes teljesítménynövekedést eredményez, és nem jelent különösen nagy minőségi ugrást egy-egy iskolafokozat elvégzése az írásbeli képességek terén, szemben például az Egyesült Államokra vagy Portugáliára jellemző megoszlással.

A *4. ábra* szemlélteti a 16–65 év közötti lakosság azon részének országonkénti arányát, amelyik alacsony iskolai végzettsége ellenére (nincs középiskolai végzettségük) is a magasabb teljesítményszinteken tudott teljesíteni, vagyis a 3-as, illetve 4/5-ös szintet érte el. Az itt látható eredmények egyértelműen alátámasztják, hogy – legalábbis számos országban – az iskolai végzettség alacsonyabb szintje nem feltétlenül determinálja az alacsony teljesítményt. A grafikonból talán érdemes kiemelni az itt is élvonalban lévő Svédországot, ahol az alacsony végzettségűek közel 60 százaléka volt képes a magasabb teljesítményre, illetve Csehországot, ahol ez az arány szintén nagyon magas, 45 százalékon felüli, szemben például a hasonló érába tartozó Szlovéniával és hazánkkal, ahol ez az arány 15 százalék alatt van.

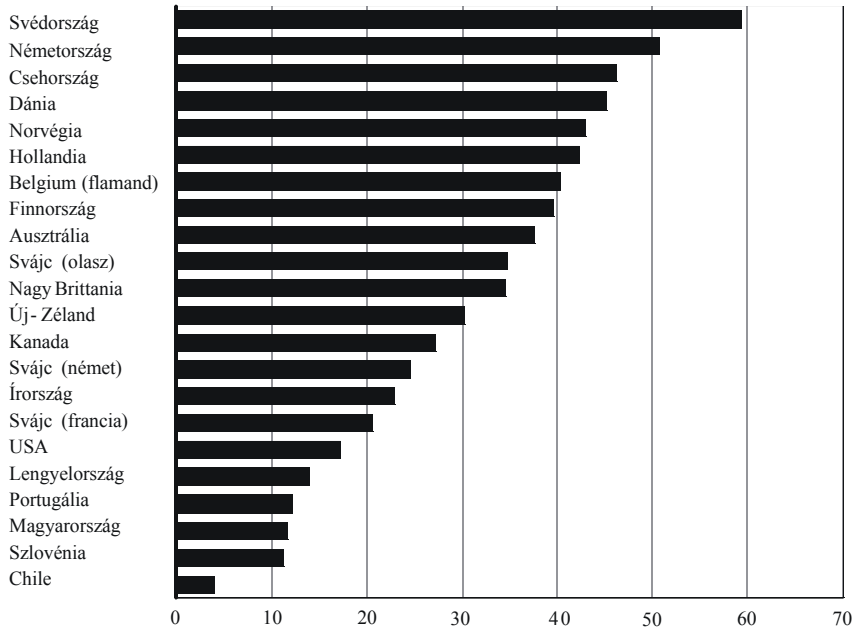

4. ábra. Dokumentum típusú feladatok eredményei az alacsony iskolai végzettségű lakosok közt: a 16–65 éves lakosság azon százaléka, amelynek nincs felső/középfokú végzettsége, de a dokumentum típusú feladatoknál a 3-as és 4/5-ös szinten teljesített. 1994–1998.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy az országok felnőtt lakosságának teljesítményében sok eltérés mutatkozik, de ezek egyike sem emelhető ki olyan tényezőként, amely önmagában okozója lenne az írásbeliség problémáinak. Az országokban megállapított képességszintek, a teljesítmények elrendeződésében a három skála közötti eltérés is azt mutatja, hogy számos faktor közrejátszik az írásbeliség színvonalának alakulásában. Ezek közül az iskolai végzettség az egyik fő faktor, amely nagyon nagymértékben meghatározó, ám annak hiánya vagy alacsony volta nem feltétlenül jár együtt alacsony képességszinttel. Tehát nyilván számos más tényező is szerepet játszik abban, hogy az országok között és az országokon belül is nagy különbségek találhatóak a képességek mentén.

Amint az a fentiekből is kiderült, az országok között különbségek találhatók a teljesítmények populáción belüli megoszlásában. Az alábbiakban megvizsgáljuk a teljesítményt befolyásoló tényezők némelyikének hatását.

A családi háttér összefüggései a teljesítménnyel

Ahogyan azt már korábban említettük, számos nemzetközi és hazai vizsgálat támasztotta már alá, hogy a tanulói teljesítmény és a családi háttér között szoros összefüggés található. *(10)* A családi háttér mellett természetesen az oktatás szintén meghatározó szerepet játszik az olvasás-írásbeli teljesítmény alakulásában. Ugyanakkor az az írásbeli képességszint, amelyet a gyermek otthon, illetve az iskolában megszerez, nagy mértékben befolyásolja a további tanulási lehetőségeit, a tanulásból a munkában való átmenetet és végül azt is, hogy milyen munkák, foglalkozások lesznek élete során számára elérhetőek.

A képességszintet leginkább meghatározó két tényező tehát az iskola és a családi háttér. Az iskolai végzettség előzőekben bemutatott hatása mellett most a családi háttér szerepét vizsgáljuk meg az egyik leginkább meghatározó és legjobban felmérhető tényező, a szülők iskolai végzettsége alapján.

Az *5. ábra (lásd 14. old.)* szemlélteti a fiatal felnőttek, vagyis a 16–25 év közöttiek teljesítményének és szüleik iskolai végzettségének (években mérve) összefüggéseit.

Az ábrákon az országokat földrajzi, gazdasági és nyelvi szempontok szerint csoportosítva láthatjuk. Az ábrán látható vonalak a szülők iskolai végzettségéről nyújtanak átfogó képet országonként a 10. és 90. percentilis közé eső teljesítményeknek megfelelően. A vonalak egyben a „szocioökonómiai lejtőről" is képet adnak, amely egyszerre jelzi az országok relatív teljesítményszintjét és a különböző szocioökonómiai háttérrel rendelkező emberek közötti egyenlőtlenségek mértékét. Az enyhe lejtő azt jelzi, hogy az adott országban viszonylag kevés egyenlőtlenség található a különböző iskolai végzettségű szülőktől származó fiatalabb és idősebb felnőttek körében, míg a meredekebb lejtő értelemszerűen azt jelzi, hogy jelentős egyenlőtlenségek, különbségek tapasztalhatók ebből a szempontból.

Amint azt az ábrákon is láthatjuk, az egyes országok, ország-csoportok között jelentős eltérések vannak a szülők iskolai végzettsége és a megkérdezettek teljesítményszintje között fennálló kapcsolat erősségében, amely egyben eltérő mértékű szocioökonómiai egyenlőtlenségeket is jelez.

Érdemes kiemelni, hogy az egyes ország-csoportokon belül valóban hasonlóak a teljesítményszintek, és hasonló a lejtők meredeksége is, ami azt jelzi, hogy az adott csoportba sorolt országokban ezek a jellemzők meglehetősen egyformán viselkednek.

Ez alól némileg kivételt jelent az a csoport, ahova Magyarországot is sorolták (C ábra). Az itt szereplő országokon belül és az országok között is jelenős különbségeket jelez az ábra. Csehországot viszonylag magas teljesítmények és enyhe lejtő jellemzi, amely hasonló a B. ábrán található európai országokéhoz. Chile esetében a lejtő szintén elég enyhe, ám a teljesítményszint sokkal alacsonyabb: minden végzettségi fokozat esetében átlagosan 40 ponttal alacsonyabb a teljesítmény Csehországéhoz képest. A másik három ország teljesítményszintje – és ide tartozik Magyarország is – Csehország és Chile teljesítménye közé esik, ám a lejtők eltérő meredeksége szembetűnő. Míg a nyolc általánost

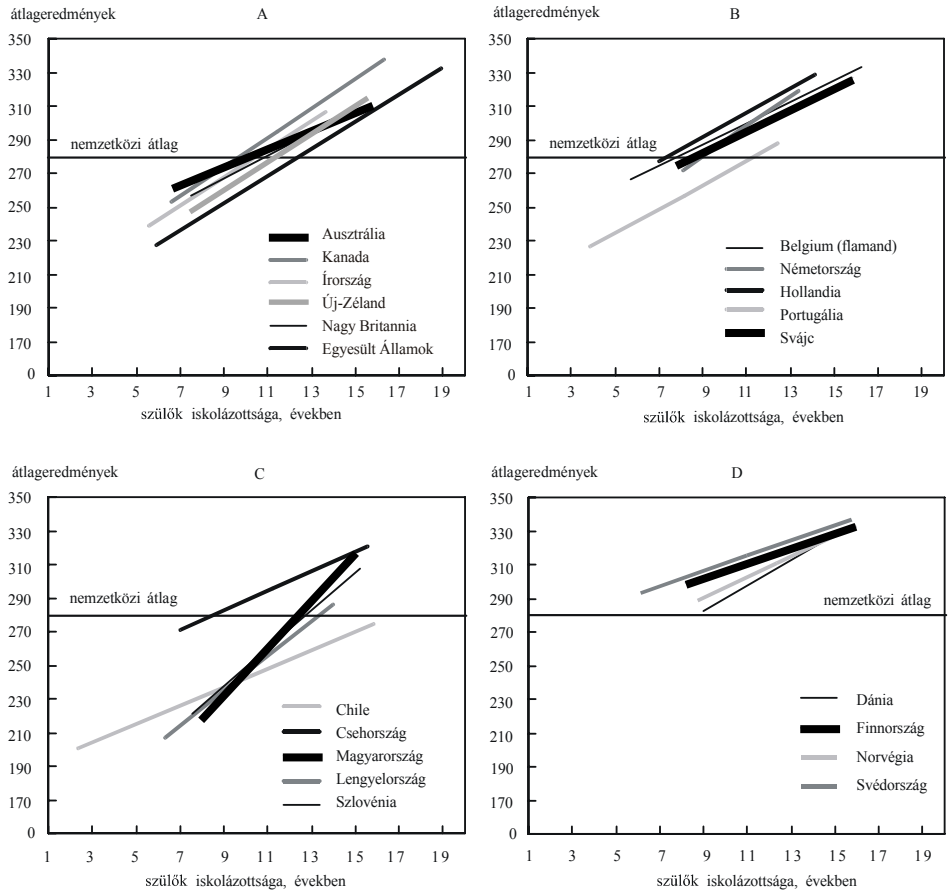

5. ábra. Dokumentum típusú feladatokon nyújtott teljesítményhez kapcsolódó szocioökonómiai lejtő. A válaszadók dokumentum típusú feladatokon elért eredményei és szüleik iskolázottsága közti összefüggés a 16–25 éves lakosság körében, 1992–1998.

végzett szülőkkel rendelkezők teljesítménye a Chile esetében tapasztalt értékekhez hasonló, addig azoké, akiknek szülei 14 évet töltöttek tanulással, a Csehországnál található értékekhez közelítenek.

Érdemes kiemelni, hogy a lejtő talán Magyarország esetében a leginkább meredek, ami azt jelzi, hogy hazánkban vannak a legnagyobb különbségek az adott iskolai végzettségű szülőkkel rendelkezők teljesítményében. Ez két megközelítésből is meglehetősen problematikus jelenség. Egyrészt azt jelzi, hogy hazánkban az alacsony iskolai végzettség szinte szükségszerűen jár együtt alacsony képességekkel, és feltételez redukált kulturális, írásbeliségi szokásokat, gyakorlatot. Másrészt arra nézve is súlyos gondokat jelez, hogy az alacsony iskolai végzettségű szülőktől származó egyének számára sem az iskolarendszer, sem a civil szféra egyéb intézményei nem képesek felzárkózást, kompenzációt biztosítani. Ez a tény önmagában is elgondolkodtató, ám figyelembe véve a többi országra – különösképpen a skandináv országokra – jellemző lejtőket, látható, hogy ez nem megoldhatatlan probléma.

A skandináv országokra kimagaslóan jellemző a magas teljesítményszint és az enyhe lejtő. Ez egyrészt jelzi azt, hogy ezekben az országokban a fiatalok írásbeli képességei magas szintűek, másrészt azt, hogy a szülők iskolai végzettsége csak kis mértékben be-

folyásolja a teljesítményeket. A nemzetközi elemzések szerint ez a nagyfokú homogenitás a skandináv országokra jellemző egységes szemléletnek, a problémák megközelítésében tapasztalható társadalmi együttműködésnek tulajdonítható.

A lejtők egyes csoportokon belüli konvergenciája azt jelzi, hogy a legjobban teljesítő országok nagyon sikeresek a hátrányos helyzetű lakosság írásbeliség-szintjének fejlesztésében. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ezek a lejtők az országok egészéről adnak képet, és nem jelzik az egyes országon belüli különbségeket, például bizonyos területek, megyék eltérő jellegzetességeit, vagy a férfiak és nők, illetve a különböző életkori csoportok közötti különbségeket. Az azonban a párhuzamos elemzésekből kiderült, hogy az országokban a 26–65 év közöttiekre vonatkozóan nagymértékben hasonló lejtők jellemzőek, mint a 16–25 évesekre, a különbség csupán annyi, hogy az idősebb korosztályt vizsgálva a lejtők meredekebbek, és nem olyan nagymértékben konvergensek, ahogyan az a 16–25 év közöttieknél tapasztalhattuk. Ám a korosztály adataiból szintén levonható az a következtetés, hogy a jól teljesítő országokban a hátrányos helyzet okozta egyenlőtlenségek leküzdésének van – egyéb tényezők mellett – a legnagyobb szerepe a viszonylag egységesen magas teljesítmények elérésében.

A teljesítmény és az oktatás összefüggése életkori csoportonként

A teljesítményeket befolyásoló tényezők sorában az iskolai végzettség és a családi háttér mellett az életkor is erősen meghatározó faktornak tekinthető. A különbségek értékelésénél figyelembe kell vennünk, hogy elvileg az idősebb korosztállyal szemben a fiatalok előnyben vannak abból a szempontból, hogy a korosztály nagyobb aránya részesült a kiterjedt, hosszan tartó és egységes közoktatásban. Ezzel szemben az idősebbek számára a több tapasztalat jelenthet előnyt. Az alábbi táblázatban két életkori csoport próza típusú feladatokon elért teljesítményét láthatjuk, amelyből kiderül, hogy az idősebbek tapasztalatának tulajdonított előny nem jár együtt magasabb teljesítményekkel.

országok	26–35 év közöttiek átlaga	56–65 év közöttiek átlaga
Kanada	287,3	234,1
Németország	284,3	256,8
Írország	272,3	237,3
Hollandia	295,0	255,7
Lengyelország	241,8	186,1
Svédország	313,5	275,5
Svájc	273,1	243,9
Egyesült Államok	275,4	265,6
Ausztrália	284,1	241,4
Belgium (flamand)	284,8	234,1
Új-Zéland	277,4	261,2
Egyesült Királyság	275,2	235,9
Chile	226,7	190,4
Cseh Köztársaság	279,7	248,6
Dánia	283,9	253,2
Finnország	306,9	248,9
Magyarország	250,6	214,7
Norvégia	296,7	258,3
Portugália	231,6	184,4
Szlovénia	245,6	183,6

1. táblázat. A különböző életkorúak teljesítményátlaga a prózai típusú feladatokon sztenderdpontban

Az életkori elemzések kapcsán azonban nem feledkezhetünk meg egy másik szempontról sem. Ahogyan azt már korábban kifejtettük, az oktatás olyan faktor, amely jelentős befolyással van az írásbeli képességek és az életkor közötti kapcsolatra is, hiszen

nagy különbségek vannak az oktatásban való részvétel tekintetében az egyes korcsoportok között. A *6. ábra* – amelyen csak a középfokú végzettséggel rendelkező válaszadók teljesítménye szerepel – bemutatja, hogy az egyforma szintű végzettséggel rendelkező, de különböző életkorú felnőttek teljesítményében is jelentős különbségek vannak az egyes országokon belül, illetve az országok között is.

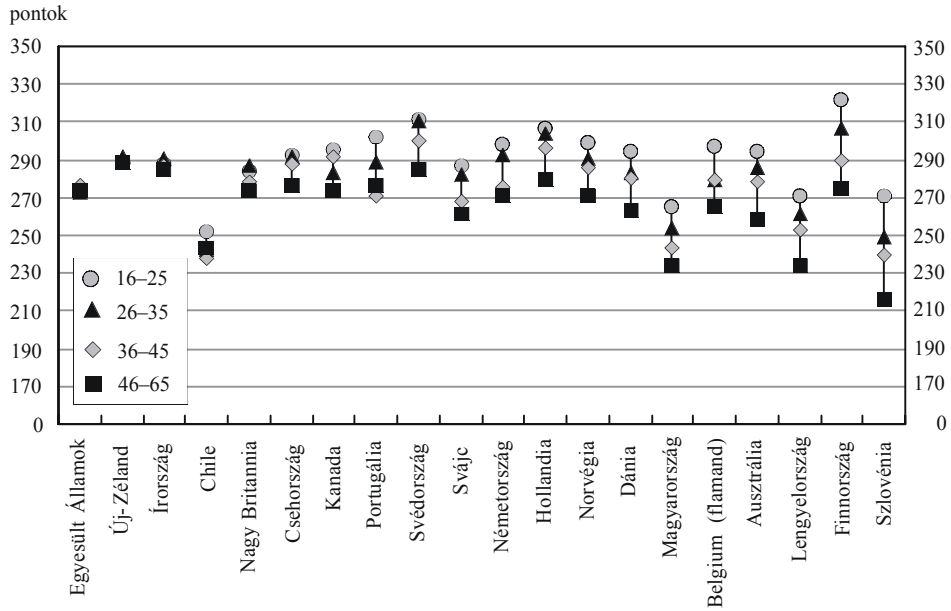

6. ábra. Az életkor, a teljesítmény és a végzettség kapcsolatai. A prózai típusú feladatok átlageredményei, különböző életkorú személyek csoportjaiban, középfokú végzettség mellett, 1992–1998.

Az ábra alapján megállapítható, hogy az azonos végzettségű, de különböző életkorú felnőttek körében jellegzetes eltérések találhatóak az egyes országok esetében. Az Egyesült Államok, Új-Zéland, Írország, Chile, az Egyesült Királyság és a Cseh Köztársaság esetében lényegében minimális különbség van az egyes életkori csoportokba tartozók teljesítménye között. A középső harmadban található országok (Kanadától Hollandiáig) lakosainak teljesítménye már az előző országokéhoz képest nagyobb megoszlást mutat, míg Norvégia és az azután ábrázolt országok esetében egyre növekvő teljesítménykülönbségeket találhatunk. Hazánk eredményei ebből a szempontból általagosnak tekinthetők, a teljesítmények szintje fokozatosan emelkedik az életkor csökkenésével, megközelítően 40 pontos különbséggel a legidősebb és a legfiatalabb korosztály között. A nemzetközileg tapasztalható jelenség okának feltárása természetesen további, részletes elemzéseket igényel. Azt mindenesetre feltételezhetjük, hogy az iskolai formális oktatásban éppen részt vevő, vagy ahhoz még időben közel álló fiatal felnőttek, illetve azok, akik fokozott igényeket támasztó, az írásbeli képességeket intenzíven mozgósító, korszerű feladatokat végző és eszközöket használó munkahelyen dolgoznak, azoknak a képességei nyilvánvalóan magasabb szinten állhatnak, mint a képzésből évtizedek óta kilépett, esetleg nyugdíjas és az írásbeli képességeik redukáltan használó idősebbeké.

Iskolázottság, életkor, munka – az egyes változók hatásának összefoglalása

Az előzőekben a teljesítménnyel összefüggő néhány változó kapcsolatát vizsgáltuk meg. A nemzetközi publikáció részeként az eredményeket még további változók mentén

is összehasonlították, ezek részletes ismertetésére azonban jelen tanulmány keretében nincs lehetőség. Ezért az alábbiakban összegezzük a további változók esetében megállapított összefüggéseket. Emellett újfent hangsúlyozni szeretnénk, hogy az adatok mélyreható hazai elemzése jelenleg folyamatban van.

Összegezve tehát:

– Az írásbeli és szövegértési képességek terén a leginkább meghatározó tényező, úgy fest, az iskoláztatás. A vizsgálatban szereplő 20 országból 17 esetében ez volt az elsődleges és legnagyobb mértékben befolyásoló tényező. A középiskolát végzettek esetében a prózai feladatokon 73 pontnyi teljesítménykülönbség volt a legmagasabb és legalacsonyabb átlagú ország között. A középiskolai végzettséggel nem rendelkezők körében ez a különbség majdnem 80 pontnyi. Általánosságban igaz az, hogy a fiatalok és felnőttek számára minden iskolában eltöltött év körülbelül 10 pontos teljesítménynövekedést eredményezhet.

– Az életkor és a foglalkozás szintén meghatározó tényező a teljesítmények szempontjából. A magasan képzett értelmiségiek kategóriájába tartozók teljesítménye magas, de figyelembe kell venni azt is, hogy ha az egyéb körülmények megegyeznek, akkor az idősebbek teljesítménye minden esetben rosszabb. Vagyis minél magasabb a személy életkora, annál alacsonyabb a teljesítménye, és ez még a magasan képzettek esetében is így van.

– A legtöbb országban szignifikáns összefüggés mutatkozott a munkaerő-piaci státusz, a felnőttképzésben való részvétel és a munkahelyi informális tanulási lehetőségek között. Ám a fenti más változók hatásával összehasonlítva ezeknek a hatása viszonylag enyhébb. Bizonyos mértékben e tényezők hatása a teljesítmény és a foglalkozás közötti szoros összefüggésnek tulajdonítható.

– A skandináv országok fiatal lakosságának kiemelkedően jó teljesítménye valószínűsíthetően az olyan szocioökonómiai egyenlőtlenségek csökkentésének tulajdonítható, mint amelyek például a szülők eltérő iskolai végzettségéből fakadnak.

– Azoknak az országoknak, amelyek a skandináv országok teljesítményszintjét szeretnék elérni, törekedniük kell arra, hogy a teljesítményekben mutatkozó nagy különbségeket csökkenteni tudják, például a felnőttek és különösen a hátrányos szocio-ökonómiai háttérrel rendelkező fiatalok írásbeli, szövegértési szintjének emelésével, amit rövidebb, intézményesített képzésekkel lehetne elérni.

> Hazánkban vannak a legnagyobb különbségek az alacsony iskolai végzettségű szülőkkel rendelkezők teljesítményében. Ez két megközelítésből is meglehetősen problematikus jelenség. Egyrészt azt jelzi, hogy hazánkban az alacsony iskolai végzettség szinte szükségszerűen jár együtt alacsony képességekkel, és feltételez redukált kulturális, írásbeliségi szokásokat, gyakorlatot. Másrészt arra nézve is súlyos gondokat jelez, hogy az alacsony iskolai végzettségű szülőktől származó egyének számára sem az iskolarendszer, sem a civilszféra egyéb intézményei nem képesek felzárkózást, kompenzációt biztosítani.

Amire következtethetünk

A nemzetközi vizsgálatból mindenképpen levonható az a következtetés, hogy a felnőtt magyar lakosság szövegértési teljesítménye gyenge, nemcsak más országokhoz mérten, hanem ami ennél fontosabb: a modern munkamegosztásban való hatékony részvétel szempontjából is.

Az okokat vizsgálva az alábbiakban foglalható össze a kutatócsoport véleménye:

1. Súlyos gondra enged következtetni az, hogy jóllehet a magyar iskolarendszer a 8. évfolyamra időzíti a maximális teljesítményt, az adatok alapján aligha befolyásolná a ki-

alakult helyzetet, ha a 10. vagy a 12. osztályra tolódna ki a teljesítménymaximum. Éppen ellenkezőleg, a magyar diplomások eredményei azt mutatják, hogy önmagában az iskolázás időtartamának növelése nem jelenti a hatékonyság javítását, ha az nem párosul a tanulási képességek növelésével és az igényekhez alkalmazkodó önképzés későbbi gyakorlatával. A vizsgálat eredményei ugyanis azt mutatják, hogy az iskolai végzettséget tanúsító okirat mögött nem egyszer az elvárhatónál jóval alacsonyabb szintű tudás áll. Az a szemlélet és életprogram, amely a tanulást egy konkrét életszakaszhoz köti – függetlenül attól, hogy az életszakasz végét a 14, a 18 vagy a 23 éves kor jelenti-e –, a mai világban nem tartható, hiszen az át- és továbbképzéssel ma már mindannyiunknak számolnia kell(ene), és nem is csupán mint elvi lehetőséggel, hanem egyre inkább mint gyakorlati követelménnyel. A magas szintű írásbeliség részben feltétele a folyamatos képzésnek, részben azonban következménye is. Az olyan országokban, ahol nem csupán egy papírt kell felmutatni egy-egy munkakör betöltéséhez, hanem időről időre eredményt is kell produkálni, a folyamatos képzés még akkor is megvalósul, ha az nem feltétlenül intézményes formában történik.

Jóllehet a magyar iskolarendszer a 8. évfolyamra időzíti a maximális teljesítményt, az adatok alapján aligha befolyásolná a kialakult helyzetet, ha a 10. vagy a 12. osztályra tolódna ki a teljesítménymaximum. Éppen ellenkezőleg, a magyar diplomások eredményei azt mutatják, hogy önmagában az iskolázás időtartamának növelése nem jelenti a hatékonyság javítását, ha az nem párosul a tanulási képességek növelésével és az igényekhez alkalmazkodó önképzés későbbi gyakorlatával. A vizsgálat eredményei ugyanis azt mutatják, hogy az iskolai végzettséget tanúsító okirat mögött nem egyszer az elvárhatónál jóval alacsonyabb szintű tudás áll.

2. Az iskolának az ismeretek folyamatos bővítésére kell felkészítenie, függetlenül attól, hogy milyen pályára készülnek a diákok, s attól is, hogy az elsődleges képzésük mikor és milyen szinten fejeződik be. Ehhez fontos volna, hogy a közoktatás a tanárok attitűdjének és tanítási gyakorlatának megváltoztatásától, a tantervi programoktól, az iskolában értékelt tudás tartalmaitól kezdve a tankönyvek átdolgozásáig megtegye a szükséges lépéseket. A folyamatos képzés és önképzés lehetősége ugyanis néha már azon megbukik, hogy a tankönyvet a kicsit gyengébb képességű tanulók meg sem értik, s éppen az iskolázás termeli meg az iskolától és a további tanulástól elforduló szemléletet, majd a társadalmi leszakadás által veszélyeztetett társadalmi helyzetet. Ennek eredménye pedig az lehet, hogy nem fejlődik ki az életkörülmények alakításának, helyzetük változtatásának a képessége és ezzel együtt az önérvényesítés, a saját kompetencia növelésének igénye. E jelenségre enged következtetni az a tény, hogy az iskolázatlanságból eredő kompetenciahiány makacsul öröklődik nemzedékről-nemzedékre.

3. A leszakadás, a legjobb és a leggyengébb teljesítményűek közti növekvő különbség a tudás területén éppolyan kedvezőtlen jelenség, mint a társadalomban és a gazdasági életben. A leszakadás társadalmi jelensége bizonyíthatóan összefügg az iskolai tapasztalatokkal is. Az iskola kevéssé képes kezelni a tanulás iránti alulmotiváltságot, kevéssé képes ellensúlyozni a leszakadással fenyegetett családi háttér hatását, kevéssé képes közvetíteni a változó társadalmi-gazdasági követelmények iránti igényeket. Azt például illúzió volna elvárni, hogy azok a tanárok, akik esetleg a saját továbbképzésüket is túlterheltségük fokozásaként élik meg, képesek úgy orientálni a diákokat, hogy ők – tanáraikkal ellentétben – nagyobb rugalmasságot és érdekeltséget tanúsítsanak a későbbiekben saját képzésük, továbbképzésük iránt.

4. A mai magyar értékrendben a pontosságnak, fegyelmezettségnek és figyelemnek még nincs meg az a kialakult helye, amelyet hosszú távon végül is kikényszerít a moder-

nizáció. Feltételezhető, hogy az írásbeliség gyenge eredményei részben összefüggnek azzal, hogy a megkérdezettek kevésbé vették komolyan a vizsgálatot, kisebb figyelemmel, alapossággal gondolták végig az olvasottakat s adták meg a kérdésekre a választ, mint az észak-európai országokban. Ez a gyenge eredmények egy másik feltételezhető oka. Ugyanakkor nyilván nem izolált jelenségről van szó: a felületesség, esetenként az önmagukkal szembeni igénytelenség, amely most a kérdésekre adott válaszokban nyilvánult meg, minden valószínűség szerint a megkérdezettek munkavégzésére is jellemző, de ez a tény természetesen semmivel nem csökkenti a vizsgálat eredményeinek súlyát.

5. A rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi programok újra és újra megfogalmazódó félreértése az a feltételezés, hogy az ország elmaradottságát alapvetően az infrastruktúra fejlesztésével lehetne orvosolni, illetve az infrastrukturális beruházások olyan kedvező hatást gyakorolnának, amelynek eredménye a fejlett országokhoz való további felzárkózásunk volna. Bár természetesen erre is nagy szükség van, világosan kell látnunk, hogy az elmaradott régiókba vezető autópályák, ipari parkok s más beruházások alig befolyásolják a tőkemozgást, ha az adott térségben csak alacsonyan képzett, pontos és fegyelmezett munkavégzésre képtelen munkaerő áll rendelkezésre. Ha szabad így fogalmaznunk: a „hardver” és a „szoftver” együttes fejlesztése hozhat csak eredményt, vagyis az infrastruktúra fejlesztésével párhuzamosan a képzés nemcsak mennyiségi, de minőségi fejlesztésére is szükség volna. Ebben pedig a közoktatás szerepe és felelőssége a meghatározó. Itt kell megalapozni ugyanis azt a tudást, amely a későbbiekben a gyorsan változó munkapiaci igényeknek megfelelően bővíthető és konvertálható, s ebben az írásbeliségnek, a szövegértés fejlesztésének az eddigieknél fontosabb gyakorlati szerepet kell szánni. Miután évtizedek óta megállapított jelenségekről és trendekről van szó, már nem a tanítási programok hiányoznak, hanem a fejlesztő tanítás megvalósulása.

6. A szövegértési képesség fejlesztésében az eddigiekhez képest más tartalmaknak, más szövegtípusoknak is helyet kell kapniuk. A történelmi, irodalmi vagy természettudományos olvasmányok feldolgozása, magyarázata mellett ma már az is fontos – és a mindennapi élet, a munka és/vagy a továbbtanulás szempontjából növekszik is a jelentősége, –, hogy ki mennyire ért meg egy grafikont, egy menetrendet vagy egy használati utasítást, azaz a mindennapi élet pragmatikus írásműveit. Ez utóbbiakat pedig legalább annyira tanítani kell, mint, mondjuk, azt, miképpen vonhatjuk le helyesen az állatmesék tanulságait. Életünk során mindannyian egyre több kérdőívet töltünk ki, s egyre több múlik azon, hogy ezt miként tesszük. Állást, ösztöndíjat, továbbtanulási lehetőséget lehet nyerni vagy elveszíteni a jól vagy rosszul kitöltött kérdőívekkel. Nem kizárt, hogy a fejlettebb országokban az e területen szerzett nagyobb gyakorlat, több tapasztalat is hozzájárult valamelyest ahhoz, hogy ott jobb eredmények születtek, mint nálunk. Bár az APEH az SZJA-bevallásokhoz adott nyomtatvánnyal s a terjedelmes, a köznapi szövegektől jelentősen eltérő útmutatóval komoly – minden korábbit nagyságrenddel meghaladó – szövegértési teljesítményre készteti a felnőtt lakosságot, világosan kell látnunk, hogy ha a közoktatásban az olvasás-szövegértési képességek fejlesztése terén nem történik komoly előrelépés, akkor az ilyen és hasonló bonyolultságú kérdőívek hibátlan kitöltése még a felsőfokú végzettségűek közül sem mindenkinek fog sikerülni.

7. Jóllehet az IALS a befogadásra koncentrált, értelemszerűen a közlemények létrehozásának tanítását is célszerű a kor igényeinek megfelelően módosítani. Ma már annak a jelentősége, hogy ki hogyan fogalmaz meg egy levelet, egy kérvényt, egy beszámolót, egy önéletrajzot vagy egy pályázatot, egy munkatervet, ugyanolyan, sőt növekvő mértékű, mint más, az iskolai fogalmazástanításban megszokott műfajok gyakorlásának. Ezeket az életben és a munka világában való érvényesülés szempontjából egyre fontosabb ismereteket is tanulni, tanítani, sőt értékelni is kell.

Irodalom

(1) Literacy in the information age. OECD, Párizs, 2000
(2) TERESTYÉNI Tamás: *Adalékok az írásbeliség szerepének vizsgálatához a magyar kommunikációs kultúrában.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp, 1987.
(3) GLATZ Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA, Bp, 1999.
(4) HORVÁTH Zsuzsanna: *Anyanyelvi tudástérkép*. OKI, ÉK, 1998.
(5) HALÁSZ Gábor – LANNERT Judit (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 1995*. Országos Közoktatási Intézet, Bp, 1996. 158. old.
(6) HORVÁTH Zsuzsanna: *Monitor' 93 olvasás, szövegértés*. Új Pedagógiai Szemle 1994/7–8. sz. 97–109. old.
(7) VÁRI Péter: *A TIMSS-vizsgálat magyarországi eredményei*. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet, Értékelési és Érettségi Vizsgaközpont, 1998.
(8) VÁRI Péter és mtsai: *Az Országos Közoktatási Intézet Értékelési Központjának jelentése a tanulók tudásszintjéről.* Új Pedagógiai Szemle 1992/4. sz. 3–20. old.
(9) VÁRI Péter (szerk.): *Monitor '95. A tanulók tudásának felmérése,* OKI, 1997.
(10) VÁRI Péter (szerk.): *Monitor '97. A tanulók tudásának változása. A háttéradatok elemzése.* OKI, 1999. 265–322. old.

Az Iskolakultúra könyveiből